

Franjo Emanuel Hoško

ODNOSI SVETE STOLICE I JUGOSLAVIJE U VRIJEME NASTANKA RIJEČKO-SENSJSKE NADBISKUPIJE

Prof. dr sc. o. Franjo Emanuel Hoško, Teologija u Rijeci
UDK: 282[262.13 : 322(497.1)]262.3 RIJEČKO-SENSJSKA
NADBISKUPIJA "1966./1970."
Pregledni rad

Bulom "Coetu instante" 27. srpnja 1969. papa Pavao VI. hrvatski je dio Riječke biskupije, osnovane u vrijeme dok je Rijeka pripadala Italiji, ujedinio s negdašnjom Modruškom biskupijom, koja je pravno prestala postojati, i jednakopravno ujedinio sa Senjskom biskupijom. Nova Riječko-senjska crkvena pokrajina uzdignuta je na dostojanstvo nadbiskupije i metropolije u čiji su sastav ušle Porečko-pulska i Krčka biskupija kao sufraganske pokrajine. Središte nove nadbiskupije i metropolije postala je Rijeka, a senjsko-modruški biskup Viktor Burić proglašen je nadbiskupom i metropolitom. Bilo je to tri godine nakon što je potpisan Protokol između Svete Stolice i Jugoslavije pa je opravdano pitanje je li država imala riječ kod uspostave Riječko-senjske nadbiskupije što i nije bilo pitanje isključivo "crkvenog karaktera" jer je u stvarnosti nova nadbiskupija pokopala Riječku biskupiju koja je nastala u vrijeme talijanske uprave nad dijelom Hrvatske i osnovala crkvenu pokrajinu metropolitanskog značaja na krajnjem zapadu Hrvatske koja je obuhvatila i dvije biskupije od kojih je Porečko-pulska bila sva pod Italijom, a Krčka biskupija velikim dijelom. Sadašnje poznavanje zbivanja prije 40 godina opravdava mišljenje kako je Sveta Stolica uspostavila Riječko-senjsku nadbiskupiju i metropoliju bez usuglašavanja te svoje odluke s politikom socijalističke Jugoslavije.

Ključne riječi: Riječko-senjska nadbiskupija, Riječko-senjska metropolija, Modruška biskupija, Riječka biskupija, Sveta Stolica, Jugoslavija, Protokol.

* * *

Do uspostave Riječko-senjske nadbiskupije i metropolije došlo je tri godine nakon što su Sveta Stolica i socijalistička Jugoslavija potpisale međudržavni ugovor o međusobnim odnosima, tzv. Proto-

kol. Upravo ta susljednost događanja nameće pitanje jesu li i u kojoj mjeri opći odnosi Crkve i države, tj. Svete Stolice i socijalističke Jugoslavije, utjecali na donošenje i provedbu ove odluke o uspostavi Riječko-senjske nadbiskupije i metropolije. Protokol je naglasio općenitu obvezu jugoslavenske vlade da "poštuje kompetencije Svete Stolice u obavljanju njezine jurisdikcije nad Katoličkom crkvom u Jugoslaviji u pitanjima crkvenog karaktera, ako nisu u suprotnosti s unutarnjim poretком SFRJ."¹ No jugoslavenska je vlada na samom početku pregovora sa Svetom Stolicom 1960. tražila određene ingerencije u mijenjanju međubiskupijskih granica,² a to znači i kod eventualne uspostave novih biskupija. Dugo nije odustajala od zahtjeva za mogućim intervencijama pri imenovanju biskupa jer o tome razgovaraju sudionici pripreme Protokola još 1965. godine.³ Sveta je Stolica odlučno odbacivala mogućnost takvih ingerencija u imenovanju biskupa. Neposredno prije potpisivanja Protokola, čini se, nije se raspravljalo o ingerencijama države kod uspostava biskupija jer u javnosti nije bilo poznato da Crkva uskoro namjerava urediti crkvene granice u zapadnoj Hrvatskoj. Treba k tome reći kako to pitanje i nije bilo isključivo "crkvenog karaktera" jer je u stvarnosti nova nadbiskupija pokopala Riječku biskupiju koja je nastala u vrijeme talijanske uprave nad dijelom Hrvatske i osnovala crkvenu pokrajinu metropolitanskog značaja na krajnjem zapadu Hrvatske koja je obuhvatila i dvije biskupije od kojih je Porečko-pulska bila sva pod Italijom, a Krčka biskupija velikim dijelom. Ipak, dok se ne otkriju neki relevantni povijesni izvori, opravdano je zastupati mišljenje da je Sveta Stolica uspostavila Riječko-senjsku nadbiskupiju i metropoliju bez usuglašavanja te svoje odluke s politikom socijalističke Jugoslavije.

1 Borut KOŠIR, *Cerkev i njen odnos do političnih ureditev*, u: Metod BENEDIK (gl. ur.), *Cerkev na Slovenskem v 20. Stoletju*, Ljubljana, 2002., str. 268.

2 Miroslav AKMADŽA, *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, Rijeka, 2004., str. 289.

3 Borut KOŠIR, *Cerkev i njen odnos do političnih ureditev*, u: Metod BENEDIK (gl. ur.), *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*, Ljubljana, 2002., str. 268.

1. Opće napomene o odnosu Crkve i države

No pitanje odnosa Svete Stolice i Jugoslavije u to vrijeme, kao i prije i poslije potpisivanja Protokola i uspostavljanja međusobnih diplomatskih odnosa, prije svega se očitivalo u odnosu Crkve i države na samom tlu Jugoslavije, odnosno Hrvatske. Hrvatska je kao Socijalistička Republika Hrvatska bila u sastavu socijalističke Jugoslavije i, unatoč svim mijenama, može se govoriti o tom razdoblju kao u sebi neproturječnom vremenu povijesti Hrvatske. Valorizacija te povijesti teško da može izbjeći proučavanje odnosa Katoličke crkve i države, odnosa koji zbog značaja tih dviju institucija dominantno utječe na cijeli sklop društvenih odnosa, na mnoge druge društvene institucije. Specifičnost položaja religije i vjerskih zajednica u socijalističkom političkom sustavu samo potvrđuje tu konstataciju. Može se ustvrditi da je proučavanje odnosa Crkve i države pretpostavka razumijevanja uloge i utjecaja religije u konkretnom društvu. Jasno je, naime, da su u tom vremenu komunizma vjerske zajednice, iako dio društva, normativno i stvarno bile tretirane i postavljene kao strano tijelo, *corpus separatum*. Specifičnost položaja religije i Crkve u socijalističkom sustavu nalaže zasnivanje obrade ove teme na kombinaciji triju pristupa, tvrdi sociolog Siniša Zrinščak.⁴

- Prvi podliježe svojevrsnoj mistifikaciji odnosa države prema vjerskim zajednicama i isključivo strogo kontroliranom javnom prezentiranju tih odnosa.

- To nužno traži drukčiji i drugi pristup, tj. potrebu povijesnog studija; povijesna će građa, u onoj mjeri u kojoj je ona za sada dostupna, sasvim sigurno relativizirati mnoge službene stavove i ocjene koji su počivali na "monopolu istine".

- Valja k tome dodati i treći pristup, jer sam povijesni pristup nužno traži dopunu normativnim koji se zasniva na analizi službenih propisa i dokumenata koji su određivali mjesto i ulogu vjerskih zajednica. Taj pak pravni pristup zahtijeva, s jedne strane, da se analiziraju pozitivni zakonski propisi (ustavi, zakoni o pravnom položaju

4 Siniša ZRINŠČAK, Odnos Crkve i države u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine, u: Ivan GRUBIŠIĆ i dr., *Religija i sloboda. Prilog "socioreligijskoj karti Hrvatske"*, sv. 1, Split, 1993., str. 107-111.

vjerskih zajednica, Protokol), s druge strane pažnji ne smiju promaknuti dokumenti koji nisu imali takav normativni oblik i status, ali su zasigurno imali presudnu društvenu ulogu (Program SKJ i sl.), kao i neki crkveni dokumenti koji su bitno utjecali na promjenu svijesti o ulozi kršćanstva u suvremenom svijetu te na odnose Crkve i države (dokumenti II. vatikanskog sabora).

Naravno, sociolozi naglašavaju kako pravu ocjenu o stvarnom položaju vjerskih zajednica i odnosu Crkve i države može dati samo sociološka analiza. Polazeći od prethodnih analiza, a opservirajući konkretan život i stvarne probleme, upravo sociološka analiza mora, sumirajući iskustva različitih razdoblja, dati mjerodavan sud o dominantnom tipu odnosa Crkve i države u Hrvatskoj. Premda su ustavnim i zakonskim odredbama u nas bile izjednačene sve vjerske zajednice i u praksi podjednako tretirane, njihova stvarna uloga nije bila izjednačena. Katoličanstvo kao univerzalna religija i Katolička crkva kao velika i organizirana vjerska zajednica s velikim utjecajem u svijetu i posebnim položajem vatikanske države i pape imala je i najveći utjecaj od svih vjerskih zajednica u Jugoslaviji. Poseban položaj Katoličke crkve u Jugoslaviji osobito se očitovao u Hrvatskoj, a doprinio je također i tome da je odnos države spram te Crkve utjecao i davao ton općem odnosu države prema vjerskim zajednicama, a osobito je dolazio do izražaja.

Povijest pruža podatke o različitim primjerima međuodnosa sekularnih i spiritualnih vlasti. Sociolog Glenn Vernon ponudio je tri tipa odnosa države prema religiji, ali analogno, i odnosa Crkve i države.⁵

- Prvi tip odnosa apsolvira država koja pomaže jednu religiju i odbacuje ili diskriminira sve ostale. Radi se dakle o državnoj religiji (Crkvi), odnosno sustavu u kojem i država i Crkva kooperiraju u postizanju istih ili sličnih ciljeva. Obje institucije raspolažu velikom količinom moći, ali prevagu uvijek odnosi jedna.

- Drugi tip odnosa predstavlja država koja podržava religiju uopće i ne daje nikakve vidljive prednosti bilo kojoj religiji. Prema Vernonu, ovaj je tip odnosa prisutan uglavnom u SAD-u, a počiva

⁵ Isto, str. 109, 110.

na ideji o odvajanju Crkve i države. Potpuno je odvajanje nemoguće zbog brojnih interferencija pa se u praksi ozbiljuje ovakav tip odnosa.

- Treći tip odnosa razvija se u državi koja odbacuje religiju u svakom pogledu i angažira se direktno ili indirektno u aktivnostima oko uklanjanja religije iz društva. Nacizam i boljševizam kao najbolji primjeri takvog tipa odnosa religiju su potisnuli u "podzemlje" ili su joj, u najboljem slučaju, strogo odredili područje djelovanja.

Kad se postavlja pitanje odnosa Crkve i države u socijalističkoj Jugoslaviji, onda je opravdano postaviti pitanje: koji tip ili koje tipove možemo prepoznati u odnosima Crkve i države od 1945. do 1990. u Jugoslaviji, odnosno u Hrvatskoj? Svakako je opravdano u ovom trećem tipu vidjeti model odnosa Crkve i socijalističke Jugoslavije, ali ipak treba u njegovu ostvarenju uočiti dva razdoblja: razdoblje suprotstavljenosti i razdoblje kooperativnosti ili političke pragmatičnosti.

2. Prvo razdoblje odnosa Crkve i države u nas: razdoblje suprotstavljenosti

Razmatranje odnosa Crkve i države neposredno po uspostavi komunističke Jugoslavije ne može zaobići povijesne i doktrinarne odrednice koje leže u osnovama početnog odnosa, kako od strane same Crkve, tako od strane države koju je predvodila Komunistička partija. Povijest odnosa Crkve i države u Hrvatskoj danas je u stanju upozoriti da ona nije započela 1945. godine, kako se to često željelo pokazati, tako je i mogući međuodnos Katoličke crkve u Hrvatskoj i komunističke Jugoslavije velikim dijelom već unaprijed bio zadan.

U Crkvi je 1945. vladala suzdržanost prema ideji južnoslavenske zajednice, iskustvo o neravnopravnom položaju u odnosu na Pravoslavnu crkvu u prvoj Jugoslaviji, iskustva s neratificiranim konkordatom, povezanost s položajem hrvatskog naroda, iskustva s Nezavisnom Državom Hrvatskom samo su neke od točaka koje ukazuju na povijesno naslijeđe Katoličke crkve. Odnos prema društveno-gospodarskom području, prema načelima uređenja države i

društva, prema temeljnim odrednicama javnog života (privatno vlasništvo, javna vlast, radničko pitanje...) također je bio određen i zadan u doktrinarnim dokumentima Crkve, kao što je bio neprijeporan i odnos prema dvjema glavnim ideologijama vremena, liberalizmu te socijalizmu i komunizmu. Potonje je već papa Lav XIII. okarakterizirao "krivim lijekovima" za rješavanje radničkog pitanja.

Nova država, podjednako, nije započela svoj život samo na osnovici vojne pobjede u Drugom svjetskom ratu već je svoju pretpovijest imala u doktrini i organizacijskim načelima komunističkog pokreta, iskustvima prve komunističke države, tj. Sovjetskog Saveza, i prvim pokušajima organizacije vlasti za vrijeme Drugog svjetskog rata. Sve ono što je moglo nagristi revolucionarni etos i suprotstaviti se revolucionarnoj misiji ostvarenja nove državne i društvene organizacije nije moglo, najblaže rečeno, naići na benevolentan prijem. Na naslijeđene okolnosti nadovezala su se nova iskustva koja su samo produbila jaz između Crkve i države. Nakon prvog uhićenja nadbiskupa Stepinca dolazi i do prvog susreta Tita s predstavnicima Katoličke crkve koji su se zauzimali za nadbiskupovo oslobođenje. Tito je, prema nekim izvorima, želio da Crkva u Jugoslaviji prekine veze s Rimom, a slično je govorio i pri susretu s nadbiskupom 4. lipnja 1945., nakon njegova puštanja iz zatvora. Očito je da je država htjela tolerirati djelovanje Crkve, ali samo pod uvjetom da bude pod njenom budnom kontrolom. Ovu hipotezu mogu potvrditi i neki drugi podaci, kao primjerice iskustva sa svećeničkim udruženjima i drugim laičkim organizacijama koje je nadbiskup Stepinac raspustio kako ne bi bili sredstvom manipulacije i infiltracije u Crkvu njoj nepoćudnih ideja. Uz to vlast poduzima i mnoge druge, većinom administrativno-represivne, mjere protiv Crkve i crkvenih službenika: sužavaju se njezina prava i mogućnosti na mnogim područjima (vjerski tisak, katehizacija i odgoj mladeži, caritas i sl.). O religiji se sve više govori, i to kao subjektu protiv kojega valja poduzeti akcije u ateističko-boljševičkom duhu, a pristižu i nagovještaji nacionalizacije i agrarne reforme koje izravno pogađaju Crkvu.

Crkva na takve postupke države reagira poznatim pastirskim pismom katoličkih biskupa Jugoslavije sa zasjedanja Biskupske

konferencije u Zagrebu 20. rujna 1945. godine. To je pismo vlast odmah protumačila kao stav militantnog antikomunizma i otvorenog neprijateljstva prema novoj Jugoslaviji. Treba upozoriti na srž spora Crkve i države prema tome pismu, jer se redovito u crkvenim krugovima ističu samo konkretne nevolje vjernika na koje upozoravaju biskupi. Biskupi su, naime, istaknuli broj poubijanih, zatvorenih ili nestalih svećenika, 491 pobijenih, ali su u zaključnom dijelu pisma iznijeli dugu listu zahtjeva i uvjeta za miran suživot Crkve i države.⁶ Treba spomenuti kako branitelj nadbiskupa Stepinca za njegova procesa dr. Ivo Politeo taj dio pisma smatra najvažnijim i navodi da biskupi vide nesređenost poratnih prilika "u ostavljanju neriješenih spornih pitanja između Crkve i države, u brojnim osudama tolikih nevinih i bez mogućnosti obrane na smrt osuđenih svećenika, u obustavi katoličke štampe, u onemogućenju upotrebe sjemeništa, u najavljenom ukidanju privatnih katoličkih srednjih škola, u zatvaranju najvećeg dijela crkvenih internata, u načinu obučavanja vjeronauka na srednjim školama, u sprečavanju vršenja vjerskih dužnosti, u postavljenju povjerenika nad 'Karitas', u načinu provođenja agrarne reforme prema Crkvi, u pravljenu neprilika katoličkim ženskim redovima, u postupku s grobovima, u postupku s logorima, u širenju materijalističkog i bezbožnog duha".⁷ Crkva se dakle, protiveći se načelno samoj komunističkoj ideji, protivila svim onim mjerama i postupcima nove vlasti koji su nastojali onemogućiti njezinu društvenu ulogu i moć. Biskupima je bilo jasno da je država, uz apriorno negativno gledanje na religiju, nastojala prije svega oslabiti polje crkvenog utjecaja i sva područja javnog života podrediti svome utjecaju i svojoj ideologiji. To najbolje pokazuju i događanja koja su uslijedila, od procesa nadbiskupu Stepincu pa do prekida diplomatskih odnosa s Vatikanom. Nadbiskup Stepinac uhićen je 18. rujna 1946. te osuđen na procesu zbog "krivnje protiv naroda i države na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od 16 godina, te na gubitak političkih i građanskih prava u trajanju od pet godina".

6 Tamara GRIESSER-PEČAR, Duhovčina med nacizmom, fašizmom in komunizmom, u: Metod BENEDIK (gl. ur.), *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*, Ljubljana, 2002., str. 294.

7 Jure KRIŠTO, Katolička crkva u hrvatskoj politici u 20. stoljeću, u: Ljubomir ANTIĆ, *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, Zagreb, 2006., str. 112.

Taj je proces i stvarno i simbolički označio razdoblje izrazite suprotstavljenosti Crkve i države.

Država je njime pokazala tko je novi vlastodržac i koje su mu stvarne namjere, a Crkva je držanjem Stepinca dala do znanja da ne pristaje ni na kakve pogodbe. To je još više došlo do izražaja prilikom Stepinčeva odbijanja ponude da zatraži pomilovanje i ode izvan zemlje. Nadbiskupovo puštanje iz zatvora i interniranje u Krašiću nije ublažilo napetosti već se akcije protiv Crkve i dalje umnažaju. I na kraju, nakon najave da će nadbiskup Stepinac biti imenovan kardinalom, Vlada SFRJ 17. prosinca 1952. godine prekida diplomatske odnose s Vatikanom. Kako je Jugoslavija, nasljeđujući međunarodna prava i obveze stare Jugoslavije, naslijedila i odnose sa Svetom Stolicom na razini ambasadora, tek je krajem 1952. i formalno prisilila posljednjeg otpravnika poslova da napusti beogradsku nuncijaturu. Nadbiskup Stepinac imenovan je kardinalom u tajnom konzistoriju pape Pija XII. dana 12. siječnja 1953. godine. Paralelno s političkim procesima faktičkog sužavanja polja djelovanja vjerskih zajednica oblikovao se i novi zakonodavni sustav. Ustavom Federativne Narodne Republike Jugoslavije proklamirano je načelo slobode savjesti i vjeroispovijesti i načelo odvojenosti Crkve od države.⁸ To je načelo odvojenosti tako provedeno u Ustavu da su kompetencije Crkve u mnogim područjima javnog života sada prešle u isključivu državnu nadležnost. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, kojim je utvrđeno da vjerske ustanove mogu imati najviše 10 hektara ukupne površine zemljišta, najozbiljnije je pogodio prava i interese svih vjerskih zajednica. Pravni je položaj vjerskih zajednica konačno određen Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1953. godine kojim se točno određuje i omeđuje polje djelovanja vjerskih zajednica.⁹ Iako Zakon implicira restriktivno shvaćenu odvojenost Crkve od države, on normativno korektno određuje prava vjerskih zajednica u obavljanju vjerskih obreda i vjerske nastave te naglašava načelo slobode savjesti i vjeroispovijesti isticanjem da građani ne mogu biti ograničeni u pravima koja im pripadaju po zakonu zbog svojih vjer-

⁸ *Ustav FNRJ*, Državna tiskara, Beograd, 1946., str. 13-14.

⁹ Usp. Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, *Službeni list FNRJ*, broj 22, 27. svibnja 1953.

skih uvjerenja (član 7). No stvarni položaj religije u društvu i stvarni tretman vjerskih zajednica od strane države bio je različit od tih zakonskih odredbi jer je bio zasnovan na ideološkoj osnovi prema kojoj je Crkva bila "državni neprijatelj".

Očita je, dakle, razlika između normativnog i stvarnog pojašnjavanja činjenica vodeće uloge Komunističke partije, koja je vodila i organizirala državu i društvo prema svojim vlastitim kriterijima. Odgovor na pitanje o ideološkoj osnovi nove države lako je pronaći u ideološkim načelima komunističkog pokreta. Uz partijske statute koji su propisivali nespojivost članstva u Partiji s religioznim uvjerenjima, ključni je dokument svakako Program SKJ. Iako je nastao tek 1958. godine, tj. relativno kasno nakon osvajanja vlasti, pisan je na valu zanosa posebnim putem socijalističkog samoupravljanja i vrlo dobro oslikava ideološku namjeru izgradnje socijalističkog društva. Naravno da analiza ovog dokumenta ne može u potpunosti razjasniti konkretnu državno-partijsku politiku spram religije i Crkve niti nje nu određenu mijenu, ali može pomoći u razumije vanju idejne osnove i motiva te politike. Poglavlje pod znakovitim naslovom "Idejna borba komunista protiv religioznih i drugih zabluda i predrasuda" govori o marksističko-materijalističkom pogledu na svijet.¹⁰ U takvom se interpretativnom obzoru religija vidi kao zaostala, nerazvijena društvena svijest koju se, istina, ne može uklanjati administrativnim mjerama, ali joj se može suprotstaviti idejnom borbom i socijalističkom izgradnjom čovjeka. Religija je zabluda i predrasuda koja još doduše egzistira, iako je faktički osuđena na odumiranje i nestajanje.¹¹ Otklon od administrativne politike ne znači ujedno i otklon od bojevnog ateizma prožetog prosvjetiteljskom vjerom u progresivno ostvarenje čovjekove slobode. Komunisti poštuju pravo građana da budu vjernici i pripadaju nekoj vjerskoj zajednici, ali se suprotstavljaju korištenju religije u političke svrhe i mogućim anti-socijalističkim pojavama u okrilju Crkve, kao što se i zalažu za dosljedno ostvarivanje načela odvojenosti Crkve od države i škole od

¹⁰ *Program SKJ*, Kultura, Beograd, 1958., str. 253.

¹¹ "Mislim da je nemoguće poricati da je sadašnja formulacija teksta o religiji u Programu SKJ pisana s osnovnog polazišta o načelnoj društvenoj štetnosti religije, to jest o njoj kao negativnom društvenom faktoru koji predstavlja zapreku na putu socijalističkog društvenog razvitka." Usp. Siniša ZRINŠČAK, *Odnos Crkve i države u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine*, str. 115.

Crkve. Ne skrivajući svoj ateističko-prosvjetiteljski svjetonazor, taj program pokazuje da se religija i Crkva u novom društvu mogu samo tolerirati. Prema njima se može više ili manje restriktivno ili blagonaklono odnositi, ali varijacije praktične politike očitito više ovise o pragmatičnim razlozima i okolnostima negoli o bitnim promjenama partijskih, a to onda znači i državnih, pogleda i stajališta. Vodeća uloga KPJ/SKJ i povlašteno mjesto marksizma kao službene državne ideologije govore o značaju ovog programatskog teksta. Ateizam je, kao bitni dio marksizma, usprkos određenim pokušajima teorijskog osporavanja njegova značaja, uvijek ostao neophodan uvjet partijske pripadnosti te time uvjet društveno poželjnog i promovirajućeg ponašanja.¹² Suđenjem nadbiskupu Stepincu i prekidom diplomatskih odnosa s Vatikanom te potpunim izopćenjem Crkve iz javnog života dani su osnovni parametri izrazite suprotstavljenosti Crkve i države. Ti su parametri, načelno, određivali njihov međusobni odnos sve do početka šezdesetih godina prošlog stoljeća.

3. Novo razdoblje odnosa Crkve i države: razdoblje kooperativnosti

Očito je da su mnoge okolnosti utjecale na to da se, prema tumačenju tadašnjih prilika Zdenka Roter, politika borbene suprotstavljenosti počinje polako zamjenjivati politikom pasivnog otpora ili čak pragmatičnom politikom prilagođavanja.¹³ U nedostatku preciznijih podataka i informacija teško je davati konačan sud, no čini se kako je i s jedne i druge strane sazrijevalo uvjerenje o nužnosti barem minimalne kooperativnosti i bez redefiniranja osnovnih načela i polazišta. Motivi su dakako bili različiti, o čemu svjedoči daljnji razvoj događaja. U dosadašnjoj se literaturi kao razdjelnica najčešće spominje 1960. godina i smrt kardinala Stepinca, sugerirajući da su se tek njegovom smrću stekle povoljne okolnosti za uspostavljanje prvih tolerantnijih kontakata između predstavnika Katoličke crkve i

12 Tihomir CIPEK, "Stoljeće diktatura" u Hrvatskoj, u: Ljubomir ANTIĆ, *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, Zagreb, 2006., str. 297-300.

13 Usp. Zdenko ROTER, *Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945-1973*, Ljubljana, 1976., str. 39-63.

državnih vlasti. Vlasti su, gotovo neočekivano, dopustile kardinalovu sahranu u zagrebačkoj katedrali, a iste godine biskupi Jugoslavije upućuju memorandum Saveznom izvršnom vijeću u kojemu se zalažu za normalizaciju odnosa na osnovama Ustava i Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica. Prihvaćajući zakonsko razgraničenje Crkve i države, biskupi se zalažu za praktično poštivanje zakonskih normi, tj. za njihovo "širokogrudnije interpretiranje i blagonaklono apliciranje".¹⁴ Tada Savezno izvršno vijeće povoljno ocjenjuje stav biskupa i time otvara novo poglavlje u odnosima Crkve i države.

To razdoblje prestaje poslije smrti pape Pija XII. i kardinala Stepinca. Zapravo se promjene u odnosu Crkve i države Jugoslavije mogu naslutiti i ranije. No do značajnijih će pomaka ipak doći tek i prije svega na međunarodnom planu, tj. u odnosima Jugoslavije i Svete Stolice. Specifičnost sustava socijalističkog samoupravljanja, nesvrstana pozicija Jugoslavije, utjecaj i odjeci Drugog vatikanskog koncila, ideja ekumenizma i začeci vatikanske istočne politike okolnosti su koje su doprinijele mogućnostima uspostave prvih kontakata. Do prvih neformalnih kontakata došlo je na inicijativu milanskog nadbiskupa Montinija, a uz odobrenje pape Ivana XXIII. Prema izvještaju Vjekoslava Cvrlice, jednog od sudionika tih procesa, kad je kardinal Montini postao papom, suglasio se s razgovorima na razini delegacija koji su 1966. rezultirali potpisivanjem Protokola o razgovorima vodenim između predstavnika Vlade SFRJ i predstavnika Sv. Stolice.¹⁵ Zanimljivo je napomenuti da je episkopat u Jugoslaviji uglavnom zaobiđen u tim pregovorima. Sveta je Stolica brižljivo građenje Casarolijeve istočne politike čvrsto držala u svojim rukama, što je vjerojatno odgovaralo i jugoslavenskim vlastima čiji su motivi sporazumijevanja s Vatikanom više bili vanjskopolitičke negoli unutarnjopolitičke naravi. Možda se i tu djelomice kriju razlozi suzdržanosti episkopata prema potpisivanju Protokola. Biskupi Jugoslavije na svojevrsan se način ipak uključuju u pregovore formulacijom svoje pozicije zajedničkom poslanicom biskupa Jugoslavije u rujnu 1965. godine. U njoj se oni posebno zalažu za vjerski odgoj djece i

¹⁴ *Isto*, str. 202.

¹⁵ Vjekoslav CVRILJE, *Vatikan u suvremenom svijetu*, Školska knjiga, Zagreb, 1980., str. 315.

mladeži, zaštitu ljudskog života u obitelji te, općenito, za slobode i prava kršćanina.

Najjači poticaj normalizaciji odnosa Crkve i države treba najvjerojatnije tražiti u ozračju Koncila. Prihvaćajući suvremeni svijet sa svom njegovom radošću i nadama, žalošću i tjeskobama, a postavljajući u prvi plan pastoralnu skrb za čovjeka i njegov svijet, Koncil je u Crkvu unio jedan posve nov duh, što se četiri desetljeća po završetku Koncila prečesto gubi iz vida. Pledirajući za autonomiju ovozemnih stvari i definirajući religioznu narav poslanja Crkve, Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes* redefinira i odnos političke zajednice i Crkve. Crkva se eksplicitno odriče čvrste veze s političkom vlašću jer je njezina zadaća sasvim drukčija. "Crkva koja se, zbog svoje službe i nadležnosti, nikako ne podudara s političkom zajednicom, niti se veže uz bilo koji politički sistem, znak je ujedno i čuvar transcendentnosti ljudske osobe. Politička zajednica i Crkva su, svaka na svom području, neovisne jedna o drugoj i autonomne." Ovakav je stav, kao što je omogućio slobodnije djelovanje Crkve u zauzimanju za njezine istinske vrijednosti, omogućio i povezivanje s različitim političkim režimima, a sve u svrhu općeg dobra, odnosno boljeg položaja vjernika i ljudske osobe općenito. Stavljajući na prvo mjesto potrebu svoga poslanja, Crkva načelno zauzima primjerenu distancu prema svakoj političkoj vlasti. U vatikanskoj se diplomaciji ovakav obrat može očitati u prijelazu iz epohe "konkordata" u epohu "služenja svima". U ovakvom je povijesnom kontekstu došlo i do potpisivanja Protokola. 25. lipnja 1966. u Beogradu. Šef vatikanske delegacije msgr. Agostino Casaroli i Milutin Morača, član vlade SFRJ, potpisali su Protokol o razgovorima vodenim između predstavnika vlade SFRJ i predstavnika Svete Stolice. U prvom je dijelu Protokola jugoslavenska strana izložila ustavna i zakonska načela kojima je reguliran položaj vjerskih zajednica te je priznala kompetencije Svete Stolice nad Katoličkom crkvom u pitanjima vjerskog karaktera. S druge strane, Sveta se Stolica ograđuje od svake zloupotrebe vjere i Crkve u političke svrhe. U posebnoj se točki obje strane obvezuju na međusobnu suradnju o svim pitanjima od obostranog interesa. Protokolom su uspostavljeni

diplomatski odnosi na razini izaslanika vlade i apostolskog delegata. Četiri godine kasnije uspostavljeni su puni diplomatski odnosi na razini veleposlanika. Zanimljiva su također otvorena pitanja koja u pregovorima nisu uspjela biti usuglašena, a koja su izdvojena u verbalnim izjavama predstavnika obje strane. To su pitanja koja su ostavljena "boljim vremenima", a u kojima je svaka strana formulirala svoje pozicije: pitanje staleških svećeničkih udruženja, imenovanje biskupa, djelovanje Zavoda sv. Jeronima u Rimu, definiranje "vjersko-crkvenog okvira" te posebno pitanje vjerskog uvjerenja učenika u državnim školama. Sveta Stolica u točki 5. "žali što vlada SFRJ nije bila spremna dati posebne garancije u pogledu poštovanja vjerskih uvjerenja katoličkih učenika u državnim školama", dok vlada SFRJ to smatra izlišnim jer "za sve građane jednako važe zakonski propisi i Ustav kojim im se garantiraju građanska prava i slobode, uključujući i vjerske, pa je izlišno davati posebne garancije bilo kojoj grupi građana". Ovo je svakako bila ključna točka neslaganja jer se odnosila na poštivanje vjerskih prava i sloboda, što znači da je zadirala u osnove državopartijskog sustava koji se, dakako, nije želio promijeniti. Postavlja se stoga pitanje što je uopće novoga i bitnoga donio Protokol. U pokušaju odgovora treba biti svjestan okolnosti u kojima se on potpisivao. Njime je, prije svega, priznata realnost, a samo je to priznanje već stvorilo inherentne mogućnosti za uspostavu diplomatskih odnosa. Živa diplomatska aktivnost, sukladnost u procjeni brojnih međunarodnih okolnosti, česta razmjena poruka između predsjednika Tita i pape Pavla VI. ukazuju da je Protokol odigrao svoju prvenstvenu ulogu na međunarodnom planu i u okviru međunarodnog položaja obiju država.¹⁶ Njegov pak utjecaj na sređivanje odnosa između Crkve i državnih vlasti valja procjenjivati sukladno Casarolijevoj izjavi u TV razgovoru iz 1970. povodom uspostave punih diplomatskih odnosa: "Dopustite da kažem da je opće načelo Protokola bilo upravo ovo: priznati da postoje osnove za otvoren, lojalan i iskren dijalog s izgledima za uzajamno razumijevanje, premda ne uvijek i za uzajamnu suglasnost... To jest, priznalo se da u juridičkoj i činjeničnoj stvarnosti jugoslavenskog ži-

¹⁶ Agostino CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti. Sveta Stolica i komunističke zemlje 1963.-1989.*, Zagreb, 2001., str. 352-366.

vota postoji jedan prostor slobode koji prirodno Crkva treba da traži i da bude što je moguće širi. Ona ne može biti zadovoljna sve dok nije potpuno postignut taj prostor. Ali se priznalo da postoji prostor koji dopušta dostojan život, iako s određenim problemima..."¹⁷ Postavljajući ambicije u ovakav, sasvim realan, okvir može se reći da je Protokol odigrao svoju pozitivnu ulogu. Crkva je njime dobila mogućnost sređivanja svojih odnosa s državom i širenja prostora slobode, iako isključivo u zadanim okvirima. Ti su okviri već bili uglavnom anticipirani u verbalnim izjavama Protokola. Crkva i država u Jugoslaviji i Hrvatskoj našle su se Protokolom na pozitivnijem polu međusobnog odnosa, omogućen im je snošljiv suživot iako se zadani prag nije mogao prekoračiti. Govoreći sasvim uopćeno, od razdoblja radikalne suprotstavljenosti došlo se do razdoblja kooperativnosti, ali je i sljedeće razdoblje bilo osuđeno na mnoge probleme, prečesto uvjetovane potrebama političkog trenutka. Koncilom i Protokolom Crkva u Hrvatskoj dobiva nov zamah.¹⁸ Njezinu je razgranatiju djelatnost, posebno u području izdavaštva, i veću prisutnost u javnosti omogućilo i politički tolerantnije razdoblje od sredine šezdesetih do početka sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Valja uočiti da su upravo u to vrijeme osnovana Riječko-senjska nadbiskupija i metropolija. Sama ta činjenica nameće zaključak da je to bio osobito prikladan čas koji je omogućio mirnu izgradnju nutarnjeg ustrojstva tih novih crkvenih ustanova i relativno uspješno započinjanje niza pastoralnih inicijativa koje su bile na njihovu dobrobit.

17 Miroslav AKMADŽA, *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, str. 281, 282.

18 Siniša ZRINŠČAK, *Odnos Crkve i države u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine*, str. 117-120; 123, 124.

RELATIONSHIP OF THE HOLY SEE WITH YUGOSLAVIA AT THE TIME OF THE ESTABLISHMENT OF THE ARCHDIOCESE OF RIJEKA AND SENJ

Summary:

On the 27th July, 1969, by the bulla “Coetu Instante” signed by pope Paul VI, the Croatian part of the diocese of Rijeka, established during the Italian rule, was united with the former diocese of Modruš. The diocese of Modruš was suppressed, *de jure*, and was united as equal in rights with the diocese of Senj. The new ecclesiastical province of Rijeka and Senj was elevated to the rank of metropolitan archdiocese, which embedded as suffragan regions the diocese of Poreč and Pula, and the diocese of Krk. The centre of the new metropolitan archdiocese was Rijeka, and Viktor Burić, the bishop of Senj and Modruš was proclaimed archbishop and metropolitan. This happened three years after the Protocol between the Holy See and Yugoslavia was signed: therefore it is reasonable to ask whether the state might have had its influence on the establishment of the Archdiocese of Rijeka and Senj, which was not only an ecclesiastical issue. In fact, the new archdiocese signified the suppression of the Diocese of Rijeka, formed at the time of the Italian rule over a part of Croatia, and the beginning of an ecclesiastical region of a metropolitan character in the west part of Croatia, comprising two dioceses formerly entirely (diocese of Poreč and Pula) or partly (diocese of Krk) under the Italian rule. Present insights of the past events justify the opinion that the Holy See established the metropolitan archdiocese of Rijeka and Senj without any particular coordination with the policy of the socialist Yugoslavia.

Key words: metropolitan archdiocese of Rijeka and Senj, diocese of Modruš, diocese of Rijeka, Holy See, Yugoslavia, Protocol,

